

ՀՆԶԱԿ

ՄԻՆՉԵՆ ՈՐՏԵՂ ԵՆՔ ՀԱՍԵԼ

Տարին, որ անցաւ, կը լինի այն միշտ յիշատակելի տարիներից մէկը, որոնք ստացել են առանձին նշանակութիւն մեր նորագոյն պատմութեան մէջ: Այս յեղափոխական գործունէութիւնից առաջացած դէպքերով հայոց կեանքում անցեալ տարին եղաւ մեծ հարուած թիւրք կառավարութեան և մեր ներքին թշնամիներին. նա եղաւ սոսկալի փորձութեան տարի յեղափոխականներին և ժողովրդի համար, որ տվինք հազարաւոր զոհերու Բայց այդ ամբողջ կուէ միջով երբ հայ յեղափոխականները ժողովրդի հետ միասին և սուլթանական կառավարութիւնն իր հայ արքանեակների հետ միասին երկու բանակի պէս միմեանց դէմ առ դէմ էին կանգնած և կատաղաբար հարուածում էին միմեանց, թնդանութների ու հրացանների թանձր ծխի միջով, արեան հեղեղների ու մարդկային կոտորածների միջով և կախաղանի սիւնների տակով հրեղէն գծով անցնում է և յաղթական հանդիսանում մի մեծ գաղափար, յեղափոխութեան գաղափարը, ժողովրդի գաւթի, իրաւունքների ու ազատման գաղափարը: Բոլոր արհաւիրքների միջով անցնելով այդ գաղափարն այսօր հասել է իր ամբողջ բարձրութեան, ստացել է այլ ևս անժխտելի ու գրական պատմական իրաւունք մեր կեանքում, տիրացել է հազարաւոր ու միլիոնաւոր հայ մարերի և իր իրականացումը ներկայացրել այլ ևս անխուսափելի ու անհրաժեշտ:

Ահա ձեզ մէկ անհրաժեշտ, շացնող ապացոյց յեղափոխական գործունէութեան, յեղափոխական շարժման ամբողջ օգտակարութեան: Ի՞նչ ուրիշ գործունէութիւն կարող էր հասցնել ժողովրդի բարօրութեան գաղափարն այդպիսի զարգացման, այդպիսի յաղթական դերքի, այդպիսի անյաղթելի զօրութեան: Անցնելով կրակի օղակների միջով և արեան ճահիճներով արհամարհելով պոռոտաթուների շաղկապաւորութիւնն ու շատախոսութիւնը և հակապեղափոխականների ու ամեն կարգի ներքին թշնամիների ու քաղաքագէտ կոչվածների տված կատակերգութիւնը, յեղափոխական գաղափարը, իբրև ժողովրդի քաղաքական ու անտեսական ազատման արտայայտութիւն, անցաւ իր ճանապարհը, ապացուցեց, որ ինքն էր պատմական միակ միջոցը ժո-

ղովրդի փրկութեան: Եւ յեղափոխականների գործունէութեամբ այդ գաղափարն առաջադրեց այնպիսի հետեանքներ յօգուտ ժողովրդային դատի, որ այսօր ամբողջ աշխարհում այդ դատը դարձել է օրւայ ամենաայրող խնդիր: Այդ բոլորը տեսնելով շուտաւառ ու ապշած են մնացած այն հայերը, որ դեռ մինչև վերջին տարին յիսեղեատակ, շաղկապատ, սղայ՝ էին անուանում յեղափոխականներին: Եւ ինչ. համոզված մեր գաղափարի իրական ու պատմական ճշմարտութեան մէջ մենք, հակառակ ամեն դժուարութիւնների ու կոռուստների, հաբուածների ու յարձակութեան, գրեթէ մենակ մնացած մեր ամբողջ կուսակցութեամբ, մեր սեփական ոյժերով, ոչ մի կերպ գրեթէ օգնութիւն չը ստացած հայ, հասարակութեան կողմից, բացի հակառակութիւնից, մենք շարունակեցինք մեր ճանապարհը, մենք յարատեցինք և հասանք այն կէտին, որ մեր գործի ու մեր գաղափարի առջև այսօր խոնարհում է մէկ ամբողջ ազգ: Եւ որքան խոպոտ են ու գրեթէ անլսելի են դարձել այն դիմակաւորների ձայները, որ, այս կամ այն անխոստովանելի դիտումներով իրանց միակ գործն են դարձրել՝ յարձակվել մեր գործունէութեան, մեր ամբողջ կուսակցութեան վրայ: Եւ որքան իդիօտ, տխմար կամ քնից նոր զարթնած պէտք է նշկատվէ այն մէկը, որ այսօր յանդգնէ ձայն բարձրացնել յեղափոխական գաղափարի դէմ:

Յեղափոխականներին բացարձակ գործունէութեան, յեղափոխական շարժումների սկզբից մինչև այժմ ահա արդէն հինգ տարի կայ, մենք եղել ենք ենթակայ անընդհատ հալածանքի երկու կողմից. մէկը թիւրք կառավարութեան և միւսը՝ հայ հակառակորդների: Մինչդեռ առաջինը, չգալով թէ ինչպիսի փոթորիկներ են իրան սպառնում, ամեն ջանք գործ էր դնում խեղդել յեղափոխական շարժումները, միւսները, հայ հակառակորդները, կարծես դաշինք կապած առաջինի հետ, մեր ամեն մի բացայայտ գործն ու շարժումը ներկայացնում էին անմիտ, վնասակար, ազգակործան: Այդպիսիներին մեր մշտական պատասխանն էր, թէ եթէ անկեղծ էք, դուք էլ գործեցէք, ասպարեղք լայն է, և այնտեղ, որեւէ դաշտում է անկեղծ կուռքների ժամադրաւայրը և միութեան ուխտի տեղը: Իսկ եթէ այդ շանք, շատախոսեցէք որքան որ կուզէք, կապրէք և շատ բան կը տեսնէք:

Եւ նրանք միշտ շարունակել են իրանց վայրահալ

չատակստութիւնը, և ամեն անգամ, երբ ժողովրդի մէջ նկատվել է ռուսական վճատութիւն ու անվստահութիւն յեղափոխականների նկատմամբ, նրանք, մեր ներքին հակառակորդները, օգուտ քաղելով այդ պարագայից, կրկնապատկել են իրանց յարձակումները մեր դէմ: Իսկ երբ, ընդհակառակը, տեսել են, որ յեղափոխական մի մեծ դէպքի շնորհով ժողովուրդը գրավել է յեղափոխականների գործունէութեամբ, հայկական դատը նորանոր քայլեր է արել դէպի առաջ և այլ ևս դժուար է եղել մաքառել յեղափոխականների ժողովրդականութեան դէմ, — այդ ժամանակ մեր հակառակորդները, որ կուէի միջոցին միայն կատաղաբար հայածել գիտեն գործիչներին, իրանք էլ շտապել են հագնել գործիչի դիմակ և պօռալ, կանչել ու իրանց կարեւորութիւն տալ: Այդպէս է եղել միշտ նրանց ընթացքը: Հասանդիրը դերասաններ: ... Նրանք տեսան այժմ, որ, հակառակ իրանց յարձակումների, յեղափոխական գործիչները մինչև որ աստիճան զարգացման հասցրին հայկական դատը:

Նրանք տեսան այդ: Նրանք տեսան նաև, որ մենք ոչ մի գոհողութեան առջև չը կանգնեցինք և մեր բոլոր մտաւոր, հոգեկան ոյժերը, մեր կեանքը դրինք ժողովրդի փրկութեան խորանի վրայ: Այդ, այդ ամբողջ գործունէութեան միջոցին հազարաւորներ թիւրքական բանտերը Լքցին. ջարդարեանցներ, քէնկիւճեաններ, Մանիսաճեաններ, Միսասեաններ տանեալներով նահատակվեցան, և տանեալներով բանտերում մեռան. Ծառուկեաններ, Կիւլպէնիներ, Մարգարներ, Ժիրայր Պոյաճեաններ, տանից աւելի, կախողան հանվեցան, բոլոր յեղափոխական հերոսներ, բոլորը Հնչակեան ընկերներ: Այդ յեղափոխական ամբողջ գործունէութեան միջոցին հարիւրաւորներ կոտորվեցան, Սասունի վեց հազար կտրիճների, կիներ ու երեխաների հերոսական մահի զանգակի եղբրական լողանջներ թնդաց ամբողջ աշխարհում: Այդ, այդքան գոհողութիւն, այդքան կորուստ, այդքան արեւ... Բայց ո՞վ կարող է ձայն բարձրացնել, թէ այդ բոլորը, զուր կորուստ էր, թէ մի ստորակ ազգի փրկութիւնն առանց արեան կարող է լինել: Այդ կորուստներն ու արհաւիրքները, երբ անմեղ մանկան արիւնը ներկում է ծերունու դիակի կնճռոտ ձակատը, երբ իր քոջով կինը փաթաթում է ամուսնու մահացու վերքը և նրա հրացանն առնում ձեռքը ու նետովում կուէի փութորկում, — այդ ամենը ձակատաբերական են, անխուսափելի են այն ժողովրդի համար, որ դուրս է եկել ասպարէզ ձեռք բերելու իր ազատութիւնը:

Ինչ այդ ամբողջ յեղափոխական գործունէութիւնն ու դէպքերը չեն արդեօք, որ այսօր ստիպեցին Եւրոպային ու Ամերիկային ուշադրութիւն դարձնել և յուզվել այն սարսափելի անցքերով, որոնց թատրոն է Հայաստանը, այն սոսկալի դրութեան վրայ, որ ունի հայ

ժողովուրդը: Եւրոպական գործունէութիւնն ու շարժումները չեն արդեօք, որ սպառնալով Եւրոպայի շահերին, հարկադրեցին նրան քննութիւն բանալ և լուծման մասին մտածել այն խնդրի, որը 16 տարիից ի վեր ընկած է նրա դիպլոմատական սեղանի վրայ բոլորովին մոռացված:

Բայց այստեղ կանգ առնենք: Այն շատը, որ արինք ժողովրդի հետ յեղափոխական ասպարէզում, դեռ քիչ է նոյն. ժողովրդի փրկութեան համար: Զը դնենք մեծամեծ յոյսեր Եւրոպական քննութիւնների վրայ, չը յափշտակվենք և չը կարծենք այժմեանից, թէ վերջապէս լուծում կը ստանայ այնքան բարդ կերպարանք ստացած հայկական դատը: Եւրոպական տէրութիւնների կողմից նշանակված քննութիւնները մի թղթախաղ է Թիւրքիայի հետ: Թուղթ խաղացող այդ երկուսից որ մէկին ընկաւ գլխաւոր աւել, նա կը հանդիսանայ տանողը, թէկուզ դրանից անարդարութեան ու թուղթ խաղացողների շահախնդրութեան զօհ գնայ հայ ժողովուրդը: Զը յափշտակվենք Եւրոպական այս կամ այն տէրութեան սիրահարական ժպիտով, որ ուղղում է նա դէպի հայը, որպէս և առանձին հաւատ չընծայենք նրա բարկացայտ նայուածքին, որ ուղղել է նա դէպի թիւրքը: Ինչ որ նա անում է և կանի կը լինի միայն իրան համար: Նա մի խորթ մայր է, որ երեխային համբուրած ժամանակն էլ խածնում է նրա այտը: Նրա մեղ պաշտպանելն այն կախարդութիւնն է, որ յայտնի հանգամանքներում կարող է վերջանալ մեզ համար — ոչնչով, իսկ իրան, Եւրոպայի, համար — մեծ օգուտով:

Երկայ շրթ ժամանակներում զգուշանալը նմանապէս Եւրոպայում երևան եկած մի քանի օտար հայապաշտներին, որոնք աջ ու ձախ ծառեր խօսելով հայկական խնդրին իրանց համար իսկապէս շահագործութեան ու շահախնդրութեան առարկայ են դարձրել: Հայերի դրամն այդ տեսակ «հայապաշտներին» չէ, որ պէտք է տրվէ, այլ այն տառապող ժողովրդին, որ այսօր ազատութեան համար կրակի մէջ կուռում է թշնամու դէմ և որ նիւթապէս մնացել է անօգնական և այդ պատճառով անզէն, անպաշտպան: Ազգի առջև յանցաւոր են այն իրանք իրանց «հայրենասէր» անուանողները, որ սնափառութեամբ դողված, միայն փայլելու համար իրանց դրամը տալիս են կասկածաւոր հայապաշտներին: Հայրենասէրներ... Ոչ — սնափառ դերասաններ...:

Սեր ուղին դժված է երթանք միշտ առաջ հենց նոյն յեղափոխական ընթացքով, որ հայկական խնդրին իր ներկայ հասուն վիճակին բերաւ և որ մէկ օր մեզ կը տանէ մինչև մեր նպատակը: Ընթանալ այդ ճանապարհով կանգնելու ենք յեղափոխական ամբողջ եռանդի, յեղափոխական ամբողջ մտքի մղումով, որ միշտ յիշվելով որոշ սղըրբունքների ու ժողովրդի պահանջների վրայ, աւելի կըն-

դարձակէ գործունէութեան ծաւալը, աւելի կը ստուարացնէ յեղափոխական զօրութիւնը, աւելի կը շնորհապատեմարտնչողներէ կարգերը, ուր այժմ արագարար մարտնչողներն մէկ ամբողջ ժողովուրդ: Դա է ճշմարիտ եղանակը յեղափոխական գործունէութեան: Յեղափոխական գաղափարը երէկ անյայտ, այսօր արդէն ընդհանրացել է և տիրել միլիոնաւոր սրտեր: Այդպիսի բոլոր խորհրդաւոր բոլորէ է: Այդպիսի յաղթութիւնը փառաւոր յաղթութիւն է: Դրանից յետոյ այդ գաղափարի իրագործումն այլ ևս ճակատագրական է: Դա զարկի անընկճելի ոյժը, ծնված ժողովրդի կենսական պահանջներից և միացած իրերի ընթացքի հետ, այլ ևս կը մղէ ժողովրդին մինչև իր նպատակի իրագործումը: Թող իւրաքանչիւր հայ, յոյսը դրած հարազատ ժողովրդի քաջութեան վրայ, կատարէ այն բոլոր պարտականութիւնները, որ ունի նա դէպի այդ ժողովուրդը: Թող ամեն կերպ օգնեն նրանց, որոնք կուր գաշտում կանգնած են մահի դիմաց: Եւ այն ժամանակ կը խորտակվէ այն ահաւոր ու սոսկալի լուծի հոյակապ շէնքը, որ այսօր բանտ է հայ ժողովրդի համար:

ՆՈՐԱՆՏԻՐ ՊԱՏՐԻԱՐԷ

Թե՛ հայութիւնը եւ թե՛ եւրոպական, գլխաւորապէս անգլիական, մասնաւոր հետաքրքիր ուշադրութեամբ դիտում են Վ. Պոլսի նորընտիր պատրիարքի իւրաքանչիւր քայլը: Մենք կարող ենք աւելացնել, թէ ոչ միայն հետաքրքիր, այլ և համակրական է այդ ուշադրութիւնը, ըստ որում անգլիական թերթերը բացարձակ կերպով գովում ու քաջալերում են պատրիարքին: Ահա՛ իր առաջին խօսքից, երբ պատրիարքն իր ճառում պարզեց իր հաւատարմութեան երդման իմաստը, որով ազգային շահերի ջատագով էր իրան ներկայացնում. ապա իր տեսակցութեամբ սուլթանի հետ, երբ Սասունցիների թագակիր զահապետը չը կարողացաւ շարունակել լսել նրա դառն ու արդարացի խօսքերը. յետոյ նրա ինքնուրոյն ու բացարձակ յայտարարութիւնները, թէ իր կողմից պատգամաւոր պէտք է ուղարկէ Սասունի դէպքերը ընենելու. վերջապէս իր վերջին գործը, որ սուլթանի կողմից իր մերժված նամակը նա կրկին անգամ նոյնութեամբ ուղարկում է կատաղած միտպետին, — իր այդ ամբողջ ընթացքով նորընտիր պատրիարքը, արդարեւ, հաստատեց սուլթանական կառավարութեան հետ ներսէս պատրիարքից ի վեր չը տեսնված մի յարաբերութիւն: Նա ներկայացաւ իբրեւ մէկ ինքնուրոյն, անկախ, դիրք ունեցող անձնաւորութիւն սուլթանի կառավարութեան առջև. նա նաև մի անգամից որոշեց իր դիրքը դէպի ազգը: Այդ բոլորի մէջ նկատելի է այն գլխաւոր կէտը, որ մեր ամբողջ բարձրաստիճան հոգեւորականութեան մէջ այսօր նորընտիր պատրիարքը միակն է հանդիսանում, որ, թուում է մեզ, ամենից առաջ իր վրայ նայում է ոչ իբրեւ մի հոգեւորականի վրայ, այլ իբրեւ ազգի մի բարձրաս-

տիճան պաշտօնեայի վրայ՝ պարտաւոր ճանաչելու և հսկելու ազգի ընդհանրական շահերը: Գիշաւ կողմից իր վրայ նա պէտք է նայէ իբրեւ մի մարդու վրայ, որ պարտաւոր է կատարել իր ազգային զոհամարդկային պարտականութիւնները, օգուտ քաղելով իր բարձր դիրքից:

Ամենքին յայտնի է, որ մենք արդէն սկզբունքով ոչ մի գուրգուրանք չունենք հոգեւորական դասի համար, ևս առաւել երբ այդ սկզբունքին ճշմարտութիւնն ապացուցվում է հոգեւորականութեան ընթացքով: որպէս և այն բարձրաստիճան հոգեւորականների գործերով, որոնք վերջին տասը տարւայ միջոցին իրանց դժուխային հոգիով միայն դժոխային դաւեր էին լարում ընդդէմ հայ ժողովրդի և մասնաւորապէս հայ յեղափոխականներին: Բայց երբ այդ անպակասված հոգեւորականութեան մէջ մենք տեսնում ենք այնպիսի լուսաւոր կէտեր, որոնց վրայ մեր աչքը կարող է քիչ հանգիստ առնել, այդ կէտերը, այդպիսի հոգեւորականները մեզ համար կորցնում են իրանց հոգեւորական կերպարանքը եւ հանդիսանում են իբրեւ ճշմարիտ մարդ, ըմբռնող ընդհանրութեան շահերը, պաշտպան դրանց և այդ պատճառով իրանց ձեռքին գործիք դարձած՝ յօգուտ ազգի՝ իրանց բարձր դիրքն ու պաշտօնը:

Եւ որքանով պատրիարքն այսօր միանգամից ձգտում է իրան բարձրացնել այդ կէտի վրայ՝ ներկայի քաղաքական ու ազգային հանգամանքներն աւելի, քան նպատաւոր են նրա այդ ձգտման: Եթէ, յիշաւի, նա կամքի տէր է և իր մինչև հիմա արածը բոլորած է մէկ անկեղծ ու խորին համոզմունքից, նա պէտք է աւելի եռանդով ու զօրութեամբ շարունակէ իր բռնած ընթացքը: Հայկական խնդրի այժմեան ամենահասուն բոլորէին նրա համար ընդարձակ ասպարէզ ու պարտաւոր հող կայ՝ ձայնակցելու ժողովրդին և օգտակար լինելու հայկական դատին: Նա ունի իրաւունքներ, որ ոչ կար լինելու հայկական դատին: Նա ունի իրաւունքներից օգուտ մի հայ չունի. թող իր այդ իրաւունքներից օգուտ քաղէ: Նա ունի մեծամեծ պարտականութիւններ դէպի իր ժողովուրդը, թող կատարէ նրանց. նա սկսել է այդպէս ընթանալ, թող շարունակէ: Եւ միևնոյն ժամանակ թող չը մոռանայ երբեք, որ եթէ իր ներկայ ընթացքը փոխէ, նոյն ժողովուրդը կարող կը լինի նրան վայր գլորել և այդ անկումը կը լինի աւելի սոսկալի, քան Յարութիւններինը, քան Ալըգեաններինը...

Ա.

Թ. Ղ. Թ. Ե. Կ. Յ. Ո. Ի. Թ. Ի. Ի. Ն. Ն. Ե. Բ.

ՆԵՄԱՆՆԵՐ ԹԻՐԻՔԻՆԵՐԻՑ

ԿԵԼԻԿԻԱ

2 Յունվարի 95.

Մասնայի եւ Հալէպի կեդրոնական բանտը տարուած հարեւրաւոր անմեղ հայեր ի լըոյ կիմանանք թէ պիտի դատապարտուին: Այսօր Պէլէն Կէն Կէն տարին 10 հոգի եւս, որոնց մէջն է տեղւոյն ծերունի քահանայ տ. Նշանը. եկեղեցին գոց է, նոյնպէս դպրոցը 7 ամիսներ

Եւ ի վեր, 400 տնւոր գիւղ մ'է: Սիս, Ղարապազար, Օճագը, Նաճարը հայ գիւղերը տեղական բարբարոս թրքաց ձեռքէն սոսկալի հալածանք եւ անարգանք կը կրեն: Կիլիկիոյ մէջ չսրս մեծ վանքեր գոց են՝ արդէն, որոնց վանահայրերը արքայութեամբ ու բանտարկուած են: Զոր-Մարզուանի դպրոցը գոցեր է կառավարութիւնը, առարկելով թէ ֆէրման չունի: Ստոյ կաթողիկոսը վախճանէն անմիջապէս յետոյ Հալէպի կուսակալը գրաւեց անոր ամբողջ թղթերն ու անձնական տօմարները ըստ եպարքոսական հրամանի: Պոյսոյ վաթջ. կողմանէ եպիսկոպոս մը որոշուած է Կիլիկիոյ կաթողիկոսին փոխանորդ. այս տգէտ եպիսկոպոս մ'է որ կիլիկիացուց ծանօթ է իր ըզըմակողմանի տգիտութեամբը եւ արծաթասիրութեամբը: Սա մտերիմ բարեկամ է միանգամայն Նազըմ պէյին, որոյ շնորհիւ սուլթանին շնորհն ստացած՝ պաշտօնական թղթերով Կիլիկիա կուգայ եղբւ. ինչ որ ալ լինի շատ կարճ պիտի տևէ իր պաշտօնավարութիւնը: Արդէն Ատանայէն, Մարաշէն եւ ուրիշ մի քանի կարևոր տեղերէ հեռագրուած է նորընտիր պատրիարքին, որպէս զի այդ եպիսկոպոսը չի զոգուի: Կառավարութիւնը սկսեւ է առ ահի Զէյթունի եւ Հաճնոյ կողմերը ամրացնել նոր զինւորաց գունդերով: Սասնոյ խնդիրը նոյն իսկ տեղական թուրքեր կը խօսակցին եւ այլ եւ այլ տարաձայնութեամբ խեղաթիւրել կուզեն այն ճշմարտութիւններն ու իրականութիւնները, զորս կը գրեն եւրօպական լրագիրք:

Ալէքսանդրէտի մաքսատունը սաստիկ հրամանագրեր եկած են որպէս զի մանրագնին խուզարկութիւնք կատարուին. ինչ որ կելլէ այս նաւահանգստէն, գրքի եւ թղթի կտորիկն անգամ, ամենազգուշութեամբ կը զոգուի Հալէպի քննութիւն:

Տարսնի հայոց գերեզմանատունը որ շատ թանկագին վայր մըն էր, այս օրեր Ատանայի կուսակալը գրաւած է և դրան բանալին առած է ըսելով թէ այսպիսի շէնքեր կառավարութեան կը վերաբերի, որովհետեւ այդ գերեզմանատունը պարսպապատ է և կըսուի թէ Սարդանապաղի ժամանակէն մնացած հնութիւն մըն է: Նոյնպէս Հալէպի կուսակալը գրաւեց հայոց սեփական 200 ոսկինոց արտավայր մը որ դատի տակ էր:

ՄԵՂՈՒ:

20-Ք-ՄԱՐԶՈՒԱՆԻ ԴԵՊԵՏԵՐԻ ՄԱՆՐԱՄԱՍՆ
ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ. — ՆՈՐ ԶԵՐԲԱ-
ԿԱԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԲԵՅԼԱՆԻ ԵՒ
ՂԵՐԵՒ-ԽԱՆԻ ՄԷՋ.

26 նոյեմ. 94, Կիլիկիա

Ձեզ գրել եմ արդէն Գարանըգ-Գափուի դէպքը, ինչպէս եւ Օճախըի կոտորիլը թիւրք կառավարութեան ու խուժանի կողմէ: Այս անգամ պէտք է ներկարգրեմ այդ դէպքէն վերջ՝ Զոր-Մարզուանի մէջ կատարուած խուզարկութիւններու եւ ձեռքարկութիւններու ստոյգ մանրամասնութիւնները, որոնք կատարուե-

ցան նոյն թիւրք կառավարութեան եւ խուժանի կողմէն մի քանի ազգադաւ հայերու անտեղի զոհարարութեամբ ու մատնութեամբ:

Եւր կոխեցին Օճախըն, կառավարութիւնը խուարկեց հայերու մեծամասնութեան տները եւ ժողովեց զանոնց բոլորի զէնքերը: Յետոյ ձեռքարկեց այդ օրեր այդ գիւղէն բացակայ եղող՝ Գէորգ Տէր Պօղոսեան եւ Զաքարիա Պալեան երիտասարդներու ծնողները եւ սաստիկ նեղեց ծեծի ու սպառնալիքի տակ, պահանջելով որ այդ երկու երիտասարդներուն ուրիշ լալը յայտնեն եւ կամ իրենց յանձնեն: Ծնողները յայտնեցին, թէ իրենց զաւակները երբէք գիւղի մէջ պահուած չեն, այլ ութ օր առաջ առեւտուրի գործի են գնացեր եւ հարկաւ մօտ օրերէն կը վերադառնան: Զերբակալած էին նաեւ Զոր-Մարզուանի աղաներէն երկուսը. դիւղապետ Գէորգ Էֆէնտի Կէօկօղլան եւ Մանուկ Էֆէնտի Պալեանը: Կառավարութիւնը խիստ ծնշում բանեցուց ատոնց վրայ ալ, որ ստորագրեն մի մուրհակ կարծեցեալ ասպատակները ձերբակալելու եւ կառավարութեան յանձնելու համար: Սակայն այդ աղաները կընդգիծանան ստորագրել մուրհակն, յայտնելով, որ իրենք այդ տեսակ գործերու միջամուխ եղած չեն բնաւ, որ գիտնան թէ ովքեր են ասպատակներ եւ ո՞ր տեղ կը գտնուին. կը պատասխանեն միայն թէ, եթէ պատահամբ լուր առնեն այդ տեսակ ասպատակներու, իմաց կը տան:

Նոյն ձերբակալութենէ երեք օր յետոյ, վերոյիշեալ Գէորգ եւ Զաքարիա երիտասարդները դառնալով իրենց գործերէն, կիմանան կառավարութեան խնդիրը եւ անձամբ կերթան յանձնուիլ կառավարութեան յայտնելով թէ, դուք մեզ կը փնտռէք եղբւ, ահա մենք եկանք. արդեօք ինչ խնդիր ունիք իմանալու մեզնէ... Կառավարութիւնը փոխանակ գուշակելու ագոնց անմեղութիւնը իրենց պարզմտօրէն յանձնուեցին, խիստ տանջանքի տակ կալանաւորեց զանոնք եւ ուղարկեց Ատանա, ինչպէս ձեզ գրած ենք առաջ, իսկ Գէորգ եւ Մանուկ Էֆէնտիները ազատ արձակեց:

Կառավարութիւնը չի գոհացաւ սակայն այդ երկու ձերբակալութիւններով, որովհետեւ երկու երիտասարդներու Ատանա ղրկուելէ մի քանի շաբաթ վերջ իմացաւ, որ աղոնք անմեղներ են եւ խնդրի բուն աղբիւրը անծանօթ տեղէ է բղխած: Այն տաճիկ ջորեպանն, որ կալանաւորեալ ուսանողը կը տանէր ոստիկաններու հետ Ատանա, փայասի մէջ ճնշման ու խոստովանելու տակ կը խօսի, թէ զարնողներն վերոյիշեալ երիտասարդներն էին. բայց երբ Ատանայի կուսակալութիւնը յիշեալ ջորեպանը Ատանա կը կանչէ, այնտեղ բացարձակապէս կը յայտարարէ, թէ ինքը չի ուզեր զոգուիլ Մուհամմէտի ճէնէթէն սուտ խօսելով, ինքը այդ երկու երիտասարդները երբէք չէ տեսած այն օրը Գարանըգ-Գափու: Կառավարութիւնը հասկացած է թէ պէտ այդ երկու երիտասարդներու անմեղութիւնը, բայց չուզեր միանգամ ձեռքն ինկած որսը առանց դրամի արձակել, երկուսէն 30 ոսկի կը պահանջէ, բայց ուսկից, — հետեւապէս կը մնան դեռ բանտի անյայտութեան մէջ:

Այն յարձակումը որ կառավարութիւնը ըրաւ Օճախըի վրայ, չի յաջողեցաւ ընել Զոր-Մարզուանի վը-

չեն աջողած ձեռք ձգել այդ երիտասարդներին ոչ մեկն, ամենքը անհետացել են կառավարութեան յօշոտիչ ճանկերուն մէջ չիյնալու համար, մինչդեռ միւս կողմէ կառավարութիւնը մեծ երկիւղի ու մոլեգնութեան մէջ է, որ չըլլայ թէ այդ անյայտները իր գլխին մեծ օյ ին մը խաղան:

Այդ բոլորի մէջ կառավարութիւնը շատ ճիգ թափեց ձեռք ձգել Ղեւոնդ Թալեան, բնիկ Զոր-Մարզուանցի 23 տարեկան ուսեալ երիտասարդն, որը միաժամանակ իր գիւղը վարժապետութիւն արած էր, իսկ այժմ նարնջի վաճառականի գրագիր էր: Ասոր տու-նը չըջապատուած էր թիւրք լոտեաներով, կառավարու-թիւնը երեք անգամ խիստ յարձակում գործեց ձեր-բակալելու եւ խուզարկելու համար, բայց երեք անգա-մին ալ ապարդիւն ելաւ. Ղեւոնդը անյայտ էր, տա-նը մէջ միայն ծերունի մայրը կար: Եւ ոչ մի վնասակար թուղթ չի գտնուելով, ոստիկանապետը կը գո-չէր, այն ոստիկանապետը, որ ասոր տան վրայ յարձա-կելու համար 30 հոգիէն պակաս մարդ չէր տաներ, ոստիկան եւ պաշտպանող թիւրքեր. շան լակոտ, գուն վարժապետ եղբի եւ հիմա ալ գրագիր, ահա կա-ղամարը եւ գրիչը, գոնէ ձերմակ թուղթն ալ չի կայ տանդ մէջ: Ի վերջոյ այդ յուսահաբու թեան մէջ ձեր-բակալեցին Ղեւոնդի Սարգիս անուն մեծ եղբայրը, որ իրմէ 5 տարի է զատուած էր եւ ոյլ տեղ կը բնակի. ճանապարհին ոստիկանները շատ կը նեղեն եւ կստիպեն, որ եղբորն ուր լինելը յայտնէ. բայց խեղճ մարդը կը պատասխանէ թէ յիս հինգ տարի է զտա-ուած եմ իրմէ եւ անոր գործերուն առնչութիւն չու-նիմ, որ ուր երթալը գիտնամ. երկու-երեք ամիսէ հե-տէ անիկա տեսած չեմ:

Օրիճաղելին այն է, որ ոստիկանապետը աղուէսա-կան խորամանկութեամբ կը խնդրէ Սարգիսին յգիտեմ այստեղ է ինքը, թող չի վախնայ դայ. սա մեր ըն-չացբին, յօրուքին կեղտոտեցէք եթէ իրեն մի բան ա-նենք, լոկ մի բան պէտք է հարցնենք եւ տպա ա-զատ թողունք: Բայց հասկանալով Սարգիս անգիտակ-ցութիւնը կէս ճանապարհին թող կը տայ:

Այոյն ծիծաղելի ոստիկանապետը, որ մեծ ջանք ունի իր առատաբեր թուղթանին մեծ ծառայութիւն մատուցանելու, որպէս զի անոր մի փայլուն շքանշանը շողողացնէ իր կուրծքի վրայ, իր ապարդիւն ելած ջան-քերէն յետոյ ծիծաղելի կերպով կը յայտարարէ. յախ-բար, ես գիտեմ թէ դեռ ովքեր են յեղափոխական-ներ ու ասպատակներ, բայց ինչ անեմ որ ետեւս քիչ մարդ կայ. 30 մարդը քիչ է. 7-ի դէմ 700 հարկա-ւոր է, այդ փորձը Մարզուանի մէջ արին. ասով եթէ կոխեմ, այդ յֆէտաի՞ ները անհաւատներ են, վերջը մարդը տիկ կը հանեն: Ահա կառավարութիւն, որ չը նայելով թէ մէկիկ մէկիկ բանտ կը տանի գիւղացիներն, դարձեալ կը վախնայ անոնց շուքերէն:

Այսպէս անհետացողներն երկրէն դուրս չի հանե-լով՝ ձերբակալելու մանաւանդ աւելի ազատ գործ տես-նելու համար հաստատեցին քառասնորդարանը երբ այս կողմեր հետախտ չի կար: Երկրի ամբողջ թիւրք ազգա-բնակչութիւնը տէրունական օրէնքով լոտես ու ոստիկան դարձած է. ամեն մի թիւրք պատահած հայուն, պա-տահած ճանապարհորդին երաւունք ունի խուզարկելու.

եւ ձերբակալելու: Օրէնք ու իրաւունք ըսուածները իս-պառ վերացած են. կամայականութիւնն է որ կը տիրէ: Գիւղացիները անտեսական կատարեալ անանկութեան մատնուեցան. առեւտուրը կասած է ամեն բան դին չունի, ինչ որ գիւղացին ունի, իսկ դրսի պէտքերը հոգալու համար գիւղացին փող չունի:

Աոր օր նոր խուզարկութիւններ, նոր ձերբակա-լութիւններ. ահա այս է այս կողմերու ներկայ վի-ճակը:

Ալեքսանդրէտի բանտարկեալները կը մնան դեռ Ա-տանա: Ազատուեցան միայն 4 հոգի. Աաճառական Բե-րովքէ Բէշիշեանի եւ կօշկակար հաճի Եղիա Պետեւեանի անմեղութիւնը հաստատուելով հան-դերձ, հազիւ կարողացած են 35 ոսկով ազատ ար-ձակուիլ: Արձակուած են նաեւ Ալեքսանդրէտի Զաւոր Սաչագլեանը եւ յայտնի յոյն վաճառական Իպ-րահիմ Զըրըլի եղբայրը, որոնք վերջը դարձեալ հայկական խնդրոյ համար բանտարկուած էին Ատանա: Ալեքսանդրէտի հայերն զրպարտողն ու մատնողն է շայրապետ Պալեան (Օհանես Պալեանի եղ-բօրորդին), այն երեք փաստաբաններէն մին, որոնք ա-ռաջ Ատանա տարին: Այս վատահոգի եւ շահամոլ փաստաբանը կը զրպարտէ Ալեքսանդրէտի հայերն, իբր թելսորիչ Գարանլըգ-Գափուի դէպքին, մանաւանդ որպէս թէ ագոնք եղած ըլլան Խրոպա փախցնողը Գը-րիգոր Ճապրա եւ անուն Ալեքսանդրէտի հայը, որը կարծուի ըլլալ թելսորիչներէն մէկը: Բայց ստուգ-ուած է Հայրապետի խօսքերու զրպարտութիւն ըլլալը բանտարկեալներու կողմէն եւ սակայն կառավարութիւնը չուզեր ոչ որին ազատ արձակել: Ամբողջ խնդիրը փա-կելու համար կը պահանջուի 250 ոսկի. սա այժմ բոլոր Ատանա բանտարկեալներու թիւը կը հասնի 23-ի, անհետացողներէ զատ:

Բէշլանի մէջ կրկին մի նոր դէպք պատահեցաւ, որը տեղի տուաւ շարք մը նոր ձերբակալութիւններու: Մի քանի տաճիկներ միացած մի նամակ կը գրեն տե-ղակալին հետեւեալ պարունակութեամբ. «Ահ հասած է ձեր վերջին օրերը. մենք անանկացանք. աղքատու-թիւնը մշտական հիւր դարձաւ մեզ. ալ բաւական են մեր վրայ դրուած ծանր տուրքերը ինչ:»

Այոյն նամակը կը յանձնեն մի խեղճ, տգէտ, գիր չի հասկցող հայու եւ կը պատուիրեն, որ տանի շու-կային մէջ մզկիթի առջեւ ձգէ. կսպառնան նաեւ որ եթէ մէկին խօսի անպատճառ կսպանեն ինքը: Ողոր-մելի հայը իրենց պատուէրի համաձայն կը տանի եւ մզկիթի առաջ կը ձգէ. բայց դժբաղդաբար ձգած պահուն ոստիկանները տեսնելով կառնեն նամակը եւ ինքն ալ կը ձերբակալեն:

Հարցաքննութեան ժամանակ հայը վախէն կուրա-նայ յայտնել իսկական տուողները: Կառավարութիւնը, որ միշտ առիթ կը փնտռէ նոր նոր խնդիրներով հա-յերն ճնշելու, եւ մանաւանդ չուզեր տաճիկներուն վե-րագրել, որպէս զի մի գուցէ չի յուզուի նոյնպէս սը-նանկացած թուրք ամբողջ, հայերուս կը վերագրէ այդ թղթի հեղինակութիւնը. բայց չի գիտնալով անստորա-գիր թղթի հեղինակներու անունները կը խորհին եւ կը յայտնեն թէ այս գիրը կը նմանի մի քանի հա-յերու գրերու, որոնց ձերբակալեցին ընդամենը 8

Տողի: Իսկ յետոյ հայերէն բոլոր այբուբէն գիտցողներէ կուզեն ձերբակալել:

Ասոնցմէ 16 հոգի Հայ-Լեւոն կը փախչին ու կանհետանան: Այս պատճառաւ կը ձերբակալեն նաեւ Բէյլանէն 3 ժամ հետի Ամուգ Օվայի դաշտին ծայրը գտնուած Ղըրըխ-Խանէն 13 հոգի որը Բէյլանցիներէ հաստատուած 50 տուն գուտ հայ բնակիչ ունի: Բոլոր ձերբակալուածներն կուղարկեն Հալէպ, ուր կը մնան ցարդ:

Իհպէզի մէջ ալ որ Հայ-Լեւոն վրայ է եւ տունի 200 տուն հայ բնակիչ ձերբակալած են Պետրոս աղան, Ղ. Ծ. Օղլի, Նարայեւտ աղան եւ բողոքական հայերու քարոզիչ Աբրահամ խոճան: Ասոնք եւս ձերբակալուած եւ բանտն են 2 ամիսէ ի վեր հայկական խնդրոյ առթիւ:

Ահա Նիկիիայի վիճակը: Նիկիիան կրակի ու զինուորական պաշարման մէջ է:

ՏՈՐՈՒՑԻ

Ամսօր, 15 նոյեմբեր 94

Տեղւոյս կառավարութեան եւ մասնաւորապէս Պէքիր փաշայի կրած սարսափը յեղափոխականներէն եւ նոցա արած անընդհատ շարժումներէն, կառավարութեան ինչ ստորին միջոցներու ձեռնարկելը զսպելու համար յեղափոխութիւնը, հակառակ իր այնչափ աշխուժ հսկողութեան ու բազմաթիւ վարձկան լրտեսներու բաշակին եւ 100-էն անոնցի տեղացի յեղափոխական կարծածներու բանտարկութեան, — իր այդ գործածած միջոցները ահա մենք կուզենք նկարագրել:

Տեղւոյս բանտին մէջ դատապարտեալ ոճրագործ, գող, շնացող եւ այլ յանցապարտ չէրբէզներ ազատ արձակելով եւ չէրբէզ պէյերու զանազան նուէրներ տալով չէրբէզ տարրին համակրութիւնը շահեցաւ եւ անոնցմէ իւրը 1500 «համիտի» գուլդ մը կազմեց գործածելու համար մասնաւորապէս հայ յեղափոխականաց դէմ:

Մի օր տեղւոյս հայ աղաները հանդերձ չորս հայ քահանաներ Պէքիր փաշան կը կանչէ իր քով եւ շատ մը կեղծաւոր եւ շողոքորթ խօսքեր ուղղելէ յետոյ, ուզած է ի վաղուց հետէ փախստական դարձած ինը երիտասարդներ, եւ ազգը այս ներկայ խեղճութէնէն ազատելու համար պէտք է երգում ընել տաք արթող հայերուն եւ այդպիսով կազատիք ձեր թշուառութենէն, կըսէ: Ժողովը պատասխանած է թէ մենք անոնց որք ըլլալը չենք գիտեր եւ մեր կրօնքը չի թոյլատրեր երգում ընել եւ երգում տալ: Այս պատասխանին վրայ կը բարկանայ եւ կառաջարկէ, որ անգամ մալ խորհին անանձին իւր պատասխան մը բերեն:

Բանի մը օր յետոյ դարձեալ կանչելով ժողովը պատասխան կուզէ իր նախորդ արաջարկութեան եւ նոյն պատասխանն կընդունի: Երբ կը տեսնէ որ այդ չի յաջողեցաւ ուրիշ արաջարկութիւն մը կընէ բանի որ կրօնքը կարգիլէ երգումը պէտք է որ ստորագրութիւն ժողովի հայ ժողովուրդէն, յայտնելով կատարեալ հպատակութիւն եւ հաւատարմութիւն առ կառավարութիւն, թայց ժողովը չընդունի: Եւ զանաք յետոյ ազգը զործադրութիւնը կը ձգուի: Եւ անոր յետոյ ինչ կրկին կանչելով նախորդ ժողովը կը

ծանուցանէ, որ բանտարկեալք վաղը Խողզատ պիտի ղըկուին եւ հոն պիտի դատուին: Եւ հետեւեալ օր պատարասութիւններ տեսնուելով՝ կապերով կապանքներով հետզհետէ ղըկուեցան Խողզատ բաղձաթիւ ոստիկանօք եւ համիտիէ հեծելազօրօք: Եայց հեռագրուորի մը համաձայն ոմանք դեռ Խողզատ չի հասած վերադարձողին ձանապարհին ենթարկելով զանազան յանձանքներու եւ դրին դարձեալ բանտ: Երբէն նախորդ նամակաւ ընթերցողաց ծանօթացուցած էինք: Նոյն օրը Բէօփ, իւլէն 40 եւ Մարզուանէն 35-ի չափ միացորդ բանտարկեալներն ալ բերին հոս եւ անբաւական լինելով բանտը տան մը մէջ դրուեցան ի հարկէ խիստ հսկողութեան տակ:

Ղարձեալ կանչելով ժողովը մի քանի օր յետոյ Պէքիր փաշան կըսէ. քանի որ դուք իմ բոլոր խաղաղասէր միջոցներս մերժեցիք երկու օր յետոյ զինուորական ատենանի անդամք հոս պիտի գան եւ զձեզ պիտի ներկայացնեմ այդ ժողովն առջեւ: Բոլոր աղաներ թիւնը պատասխանեցին թէ, ինչ որ կուզես կրնաս ընել: Այս պատասխանին վրայ առաւել եւս զայրացաւ: Երկու օր յետոյ Իւդոկիայէն գալով Սեբաստիոյ կուսակալ Խալիլ պէյը Եւդոկիա հաստաւաւ զինուորական ատենանի նախագահ Ֆէրիք փաշայի ընկերակցութեամբ փոխանակ բանտարկեալները դատելու հոկտեմբեր 1-2 ին բարեխնամ սուլթանի ներդաւմտութեամբը (.) ազատ արձակուեցան քիչ ժամանակէն վերջ կրկին ձերբակալելու գիտումով:

Այս օրեր երբ երկու հայեր խանութի մը մէջ իրարու հետ կը խօսէին, մէկը «մարդուն» բառը արտասանած միջոցին ոստիկան մը կանցնի եւ «մարդին» հասկանալով եւ օր մը առաջ պահականոցէ մը գողցուած մարդիկն վերագրելով խօսակցութիւնը լուր կուտայ կառավարութեան, որոնք անմիջապէս կը բանտարկուին: անոնցմէ մին Մկրտիչ Չալգուճեան 55 տա լեզուն կուրս անոնցմէ միւս Գաւազման ենթարկուելէ վերջ անձր բանտի մէջ գանակոծման ենթարկուելէ վերջ որոշուած է մի օտար քաղաք քանդել առանց հարցաքննութեան:

Այն անձիւքներէն մէկ քանին, որոնք առաջ արձակուած էին բանտէն առանց պատճառի, կրկին դրուեցան բանտ: Պէքիր փաշան կանչելով իր մօտ բողոքականաց քարոզիչը հանդերձ մի քանի բողոքականներով ըսած է: յետեւ նայելով այս բոլոր բանտարկեալները իբր թէ եւրոպական դիսպաններու միջոցաւ արձակուած լինին: Դարձեալ բանտարկելու վրայ եմ, եթէ կարող են կրկին թող ազատեն: Եւ թէ ձեր մէջ յեղափոխութիւն քարոզող կիներ կան եղբ, ինչու տեսցէք զանոնք, եթէ ոչ պատժելու կերպը գիտեմ: որոշեալ անձերով լլկել պիտի տամ զանոնք:

Պէքիր փաշան ուրիշ անգամներ ալ կանչելով այդ հայ աղաներ, քանիցս սպառնալիքներ ուղղած է նոցա: Պէքիր փաշայի բաղձանքն էր բոլորը իւր իշխանութեան տակ ունենալ: Եայց ինչպէս եղաւ այդ կառավարական ձայն լսելու, պէս պահուի ու գող աղաներն այսօր համարձակ եւ յանդուգն պատասխաններ կուղղեն:

Մինչ կառավարութեան զօրակոչ եւ իշխող մասը զբաղած է յեղափոխականաց յորոցած խնդիրներով միւս կողմէն ոստիկանապետներ եւ ոստիկաններ քաղցած

